A Magyar Hang
történelmi melléklete

Időgép

TITKOK,
TÖRTÉNETEK,
TANULSÁGOK
A XX. SZÁZADBÓL

Horthy Miklóst ábrázoló plakátot helyeznek el egy ház falán az erdélyi Nagydemeteren 1940-ben. Nem fekete-fehér
FORRÁS: FORTEPAN

A történelemben nincsenek gáncs nélküli lovagok

Romsics Ignác új könyvéről, a „forró" és a „hideg" emlékezetről és Horthy Miklós mai megítéléséről

CSÉCSI LÁSZLÓ

Nagy államférfi volt Horthy Miklós, mint ahogyan Orbán Viktor látja, vagy maga a patás ördög, ahogy a Kádár-rendszer iskoláiban tanították? Meddig vetnek még hullámokat a XX. század politikai vezetőinek tettei? Hazudhat-e érdekből az állami emlékezetpolitika? *Romsics Ignác* történész-akadémikussal Honmentők/Honvesztők című kötetének megjelenése alkalmából beszélgettünk.

Honmentők/Honvesztők című könyvében hat európai politikusról ír párhuzamos életrajzokat. A személyek között az egyik hasonlóság az, hogy mindannyian katonák voltak, mielőtt politikára adták a fejüket. A francia Pétain, a spanyol Franco, a román Antonescu, a lengyel Piłsudski és a finn Mannerheim mellett Horthy Miklósról is részletes portrét kap az olvasó. Nem tartott tőle, hogy darázsfészekbe nyúl, ha Horthyról fogalmaz meg állításokat?

– Nem túl intenzíven, de elég régóta érdekel Horthy Miklós. A huszadik első felének politikatörténete, amivel sokáig elsősorban foglalkoztam, nem képzelhető el nélküle. Az egyik első könyvem, melynek Ellenforradalom és konszolidáció: a Horthy-rendszer első tíz éve a címe, 1982-ben jelent meg. Abba már írtam egy portrét a kormányzóról. Később egy tanulmányt is publikáltam Horthy Miklós emlékezetéről. Ebben azt vizsgáltam, hogy a kortársai és az utókor milyen véleményt alakítottak ki róla. Az idén tavasszal megjelent könyvemben található portréra még nem érkeztek reakciók, legalábbis én nem találkoztam velük. A témaválasztásomban semmiféle politikai szándék nem vezérelt, nem gondolom, hogy a könyvet akár a bal-, akár a jobboldal fel tudná használni a politikai csatározásban. Talán ez a csönd oka.

– Honnan jött az ötlet, hogy a könyvben szereplő hat politikusról párhuzamos életrajzokat írjon?

– Jártamban-keltemben rendszeresen beleütköztem ezekbe a férfiakba, akik Horthyhoz hasonlóan katonaként kezdték a karrierjüket, majd egy állam vezetői lettek. Arra gondoltam, ha együtt szerepeltetem őket, összehasonlítom a szocializációjukat, a politikájukat, az utóéletüket, abból érdekes és tanulságos kötet születhet. Az összehasonlítás fontos módszere a történettudománynak, mert nem elég önmagában vizsgálni egy jelenséget vagy személyt, hanem lehetőség szerint mindig meg kell próbálni kontextusba helyezni és összevetni a párhuzamosságokat, illetve a különbségeket.

– A kötet kifejezetten könnyed stílusban íródott, a laikusoknak is élményt nyújt. Milyen tanulságokkal szolgálhatnak ezek az életutak a történésszakmán kívüli olvasók számára?

– Bár ezek az emberek ugyanazokban az évtizedekben éltek, valamennyien katonai múlttal lettek egy állam vezetői, mégis különböző politikát képviseltek, hasonló helyzetekre másként reagáltak. Így nemzeteik emlékezetében is különbözőképpen élnek tovább. Érdekesnek találtam, hogy közülük ketten – a finn Mannerheim és a lengyel Piłsudski – ma is elismerésnek örvendenek a hazájukban, a többiek megítélése azonban nagyon ellentmondásos. A társadalom egy részének szemében honmentők, mások szerint viszont honvesztők. Nem alakult ki róluk egy konszenzusosnak nevezhető kép. Nem mi, magyarok vagyunk az egyetlenek, akiknek megosztott a társadalmi emlékezete. Ugyanez a helyzet Franciaországban Pétainnel, Romániában Antonescuval és Spanyolországban Francóval is. Nézzük Horthyt! A fehérterror és a nemzeti hadsereg megszervezése okán vannak, akik honvesztőnek, vannak, akik honmentőnek tartják ma is. Egy holokausztot túlélt ember számára mindent felülír az, hogy 1944-ben sokáig nem szállt szembe a deportálásokkal. Ugyanakkor találkoztam olyan jobboldali véleménnyel is, hogy 1919-ben Horthy mentette meg az országot a bolsevizmustól, s végül a budapesti zsidók érdekében is fellépett. Ezért hálásnak kell lennünk neki. Mindkét vélemény egyoldalú. Viszont egy szubjektív emlékezőnek teljes joggal lehet elmarasztaló vagy felmagasztaló véleménye Horthyról. Egy történésznek azonban nem, neki számításba kell vennie minden pro és kontra-érvet. Neki mindig a maga komplexitásában kell szemlélnie a múltat. Könyvemben erre törekedtem.

– A könyvben, Jan Assmann nyomán, a „forró emlékezet" kifejezést használja a történelmi személyek megítélésében még ma is meglévő ellentétekre. Felfedezhetők különbségek az országok „forró emlékezetei" között?

– Nem sok a különbség. Franco egy polgárháború után került hatalomra, a spanyol társadalom egy része ma is kiáll mellette. A baloldalon, illetve a baszkok és a katalánok között viszont mindig negatív volt a megítélése, és ma is az. Horthyval is hasonló a helyzet. Igaz, nálunk nem zajlott olyan véres polgárháború, mint Spanyolországban, de több mint ezer emberéletet követelő fehérterror igen. Előtte pedig vörös terror volt, és az is járt több száz áldozattal. Az emberek jelentős része attól függően emlékezik ezekre az eseményekre, hogy melyik politikai családhoz tartozik. Az emlékezetpolitikának megvannak a furcsaságai. Bajcsy-Zsilinszky Endrének például úgy tűnik, megbocsátott a magyar közvélemény, utcák viselik a nevét, a szobrai ma is állnak. Pedig Horthy tisztjeként indult, nagyon valószínű, hogy ő lőtte le Áchim L. András képviselőt, utána egy szélsőjobboldali fajvédő lapot szerkesztett, és egy jobboldali radikális pártnak volt a tagja. Vannak az életében olyan foltok, amelyekre egy demokratikus közvélemény nem lehet büszke, de úgy tűnik, a későbbi tettei, mindenekelőtt 1944-es mártírhalála felülírták a korábbiakat. Hasonlóképp történt Nagy Imre esetében is. A forradalmi szerepvállalás és az önként vállalt halál legtöbbünk szemében feledteti azt, hogy előtte begyűjtési miniszter volt és tevőlegesen részt vett az ország szovjetizálásában. Horthy utólagos megítélése nem így alakult. Ha közvélemény-kutatást végeznénk, markánsan elválna az, hogy a – tágan vett – baloldalon negatív kép él Horthyról, a jobboldalon pedig pozitív.

– Mennyi időnek kell eltelnie ahhoz, hogy hideg fejjel tudjunk beszélni egy-egy történelmi személyről?

– Jan Assmann szerint három generációnak, vagyis durván száz évnek. Időre van szükség ahhoz, hogy az oktatás, a tömegkommunikáció és a hivatalos emlékezetpolitika hatására a társadalom konszenzusra jusson. Vegyük Görgey példáját. Ő szintén nagyon megosztó figura volt a XIX. század végéig, és csak a két világháború között kezdték árnyaltabban, reálisabban megközelíteni. Görgey megítélése ma már nem vet hullámokat. Abból, hogy valaki hogyan gondolkodik Görgeyről, nem lehet megállapítani, hogy az illető baloldali vagy jobboldali világnézetű. Ez már a „hideg emlékezet" kategóriájába tartozik. Ám aki ma Horthyt nagy államférfinak tartja, az biztosan nem elkötelezett baloldali, hanem szinte bizonyosan jobboldali. Napjaink és a jövő szempontjából Horthy megítélésének szerintem nincs már jelentősége, sokan azonban úgy gondolják, hogy van.

– A Horthyról szóló fejezetet így zárja: „Hogy mit hoz a jövő, az jelentős mértékben az állami emlékezetpolitikán és tankönyveken múlik. Az általunk ismert több mint fél tucat új, a rendszerváltás óta kiadott gimnáziumi tankönyv szerzője eddig dicséretes módon ellenállt minden egyoldalúságnak, s ha foglalkozott Horthyval, azt szakszerűen és kiegyensúlyozottan tette. Jó lenne, ha ez a jövőben is így maradna." Jól érzem, hogy az utolsó mondatban bujkál némi aggodalom?

– Érezhet aggodalmat, mert a magyar emlékezetpolitika az utóbbi években szerintem rossz vágányokon haladt. Nemcsak Horthy esetében. Vannak egyéb esetek is. Például amikor egészen magas szinten elhangzanak olyan állítások, hogy mi bizo-

nyosan Attila és a hunok leszármazottai vagyunk. Létezhetnek ugyan efféle hipotézisek, de ez biztosan nem egy axióma. Említhetem miniszterelnökünk kijelentetését is, aki szerint Horthy Miklós nagy államférfi volt.

– Nem volt nagy államférfi?

– Ez attól függ, hogy mit értek a minősítés alatt. Ha a jövőbe látás képességét, akkor bizonyosan nem. De nézzük meg közelebbről a pályáját: 1918-ban ötvenéves volt, és addig egy nagyon sikeres tengerésztiszti pályát futott be. Megkapta a legmagasabb katonai kitüntetést: a Mária Terézia Rendet. Ezután következett a huszonöt éves államfői működése, amely alatt hozott jó döntéseket és rosszakat is. Igaza volt abban, hogy IV. Károlyt nem engedte vissza a magyar trónra. Ez háborúba sodorhatta volna az országot. 1941-ben azonban, amikor csatlakozott a Szovjetunió elleni támadáshoz, politikailag hibás döntést hozott. A személyes felelőssége talán itt ragadható meg a leginkább, mert ekkor nem rabolták el a fiát, nem volt fogoly, Magyarország nem állt német megszállás alatt. Egyszerűen félreismerte a politikai helyzetet. A katonai vezetéssel együtt azt hitte, hogy a németek fognak győzni, és jó lesz, ha mi is velük menetelünk. Súlyosan tévedett. Majd 1944 tavaszán passzívan eltűrte a vidéki zsidók deportálását. Felelőssége mintegy félmillió zsidó pusztulásáért tagadhatatlan. Októberben nem tudta megszervezni a háborúból való kiugrást sem, s végül átadta a hatalmat Szálasinak. Ezzel jelentősen növelte az áldozatok számát és a háborús károkat. Mindazonáltal egyáltalán nem gondolom, hogy maga volt a „patás ördög", ahogy annak idején a gimnáziumban tanultam. De nem volt olyan nagy formátumú államférfi sem, amilyennek napjainkban néhányan láttatni szeretnék. Ezzel a véleményemmel egyébként nem állok egyedül. El kell olvasni John Lukacs minősítését – ezt idézem is a könyvemben. Karakteresen konzervatív emberként ő úgy gondolja, hogy Horthy középszerű politikus volt, aki nagyon jól ki volt képezve arra, hogy egy flottát vezessen, de arra nem, hogy válságos helyzetekben egy országot irányítson.

– Visszatérve a miniszterelnök kijelentésére. Ez alapot adott arra, hogy a politikai ellenfelei ismét elővegyék azt a vádat, ami már a rendszerváltás idején is megfogalmazódott az Antall-kormánnyal szemben: hogy a Horthy-rendszert akarják újrateremteni.

– Ez badarság! Mint ahogy a jobboldal gyakori „kommunistázása" is. Ugyanabba a folyóba sohasem lehet kétszer belelépni. Ezek a vádak politikailag motivált propagandaszólamok. Azért fogalmazódhatnak meg újra és újra, és találnak hitelre, mert a XX. századi történelem Magyarországon jelentős mértékben arról szólt, hogy nagyjából 25 évente az egyik politikai, ideológiai elit megpróbálta kisemmizni, sőt megsemmisíteni a másikat. Ez a folyamat 1918–19-ben kezdődött, és a Horthy-korszakban, majd

Romsics Ignác
FOTÓ: VÉGH LÁSZLÓ

1945 után folytatódott. A rendszerváltás idején az a kérdés merült fel, hogy mit kezdjünk ezzel az örökséggel, mit kezdjünk a kommunizmus ideje alatt fő gonosznak beállított Horthyval. Antall nem a fasizmus irányába akarta elvinni az országot, amikor árnyaltabb képet szeretett volna alkotni Horthyról. Az ingát visszalendítette középre, esetleg kissé jobbra. De sohasem mondta, hogy Horthy nagy államférfi lett volna. És Károlyi Mihályt vagy Jászi Oszkárt sem száműzték a budaörsi szoborparkba. Az viszont, hogy nem Kádárnak, Kun Bélának vagy Ságvári Endrének akart szobrot állítani, érthető.

– És a jelenlegi hatalom, nekik mi lehet a szándékuk Horthyval? Példakép lehet a XXI. században egy közel száz éve élt autokrata vezető?

– Számos jel utal arra, hogy az állami emlékezetpolitika megpróbál egy jobboldali identitásközösséget létrehozni, illetve fenntartani, amelynek az irányítói úgy gondolhatják, hogy Horthy-kultusza ebben jól hasznosítható elem. Kérdéses azonban, hogy hosszabb távon ez mennyire bizonyul célravezetőnek. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy tartósan csak az az emlékezetpolitika sikeres, amely szinkronban van a történetírás vitákban kikristályosodott álláspontjával. 1948 után éveken át azt sulykolták az emberek fejébe, hogy a Horthy-rendszer fasizmus volt. Aztán az 1970-es évekre maguk a rendszer történetírói bizonyították be, hogy nem volt az. Diákként, illetve kezdő kutatóként én ennek a folyamatnak tanúja, és idővel alakítója is voltam. Azt gondolom, hogy a napjainkban terjedő különböző történelmietlen konstrukcióknak ugyanez lesz a sorsa.

– Az elmúlt évtized mintha az autoriterebb kormányzási formák előretöréséről szólt volna a világban. Nincs ez másképp Magyarországon sem. Történészként hogy látja, tényleg jobban fekszik nekünk az erős vezető által vezetett állam a demokratikus csörtéktől hangos közéletnél?

– A jelenleg zajló eseményeket nehéz megbízhatóan elemezni, hiszen bennük élünk, nem látunk pontosan, nem ismerjük a folyamatok végét. Az nyilvánvaló, hogy Magyarországon és Lengyelországban autoriter irányba alakult át az 1989–90-ben létrejött demokratikus politikai rendszer. Ám azt megmondani, hogy ez az átalakulás mennyiben fejezett ki társadalmi igényt és mennyiben hívták életre vezetői ambíciók, ma még nem lehet. Kétséges az is, hogy a volt szovjet blokk két-három államában történtek alapján általánosítanunk-e, beszélhetünk-e európai tendenciáról. Én úgy látom, hogy nem. Semmi jele, hogy a franciák zöme Le Pent, az olaszok többsége pedig Salvinit követné. A demokratikus intézményrendszer Észak- és Nyugat-Európa legtöbb országában szilárd. A mostani bizonytalan helyzet mindig Bethlen Istvánt juttatja eszembe, aki a 30-as évek végén, 40-es évek elején, amikor az Európában zajló események egyértelműen jobbra tartottak, konzervatív ember létére a liberalizmus értékeire és a felvilágosodás eszméinek érvényességére hívta fel a figyelmet. És azt prognosztizálta, hogy a jobbratolódás néhány évig fog tartani, aztán – lehet, hogy egy katartikus esemény következtében – el fog múlni. Így is lett, igaz persze, hogy a jobb- és baloldali diktatúrák szörnyű tapasztalatai után. Bízom benne, hogy most ezek nélkül is rájövünk: ha a demokráciákkal baj van, akkor nem az a megoldás, hogy diktatúrákkal váltjuk fel őket, hanem a szabadság, egyenlőség és testvériség helyes arányainak a kialakítása. Ahogy Eötvös József másfél évszázaddal ezelőtt erre oly meggyőzően figyelmeztetett.

– Az élettapasztalatait hamarosan kötetbe gyűjtve is olvashatjuk. Mikor jelenik meg az emlékirata?

– Valószínűleg jövőre, de nem emlékiratnak nevezem, hanem önarcképnek, illetve önarcképeknek. Azokat a lépcsőfokokat szeretném megmutatni benne, amelyeken keresztül egy falusi szegény gyerekből egyetemi tanár, akadémikus, ismert történész lett az 1951 óta eltelt 70 évben. Lesz benne portré a falusi kisgyerekről, a gimnazistáról, a kezdő történészről, és így tovább. A végén pedig szót ejtek benne az „antiszemitáról", a „hazaárulóról" és mindazokról a címkékről, amelyeket az utóbbi években rám aggattak. A pandémia alatt sokaknak volt egyfajta világvége érzése. Belőlem ez a helyzet ezt a visszatekintést hívta elő. Nemcsak magamról beszélek benne, hanem hangsúlyozott szociográfiai igénnyel mindenkori környezetemről is: a „térképen sem található faluról", ahol születtem és gyerekeskedtem, továbbá a tanáraimról és munkahelyeimről, külföldi útjaimról, s persze 30 éves tanári pályámról és diákjaimról is. Amíg írtam, úgy éreztem, hogy ez lesz az utolsó könyvem, de ma már másképp látom.

– Mi foglalkoztatja mostanság?

A járvány alatt rá kellett jönnöm, hogy már nem tudok cél nélkül, csupán passzióból olvasni. Végül a történeti gondolkodás fejlődéstörténetében mélyültem el. Keveset tudok róluk, ezért nagyon érdekesnek találom az ókori Kelet mítoszokkal teli világát, s persze a görög történetírókat – Hérodotosztól Polübioszig. A római és a keresztény historiográfia kevésbé izgalmas. Kis túlzással kijelenthetjük, hogy az ókori görögöknél mindaz felmerült, ami a felvilágosodás óta foglalkoztat bennünket. Vagyis a transzcendenciától megfosztott emberi történelem mozgatórúgói, tendenciái és korszakai. Erről szeretnék, erről próbálok könyvet írni. Nem vagyok biztos benne, hogy sikerül, de megkísérlem. Amíg dolgozom, élek, és addig élek, amíg dolgozom.